

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ХИЖНА ОКСАНА РОМАНІВНА

УДК 343.132:343.296

**СВОБОДА ВІД САМОВИКРИТТЯ ТА ПРАВО НЕ СВІДЧИТИ ПРОТИ
БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ ТА ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ЯК ЗАСАДА У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
Омельченко Олександр Євгенійович,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри кримінального процесу

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Кучинська Оксана Петрівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри правосуддя юридичного факультету

кандидат юридичних наук, професор

Ляш Андрій Олексійович

Університет сучасних знань,

завідувач кафедри приватно-правових дисциплін

Захист відбудеться 16 листопада 2018 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.05 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: ДП–680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна буде ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ адресою: ДП–680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий 13 жовтня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д. О. Савицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення постають головним її завданням. Конституція України включила в себе загальноприйняті засади та норми міжнародного права, підтвердивши цим своє бажання гарантувати регламентовані права та свободи. Свідченням цього стало включення у систему конституційних засад свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, що сприяло розумному поєднанню публічних та приватних правовідносин у кримінальному судочинстві.

Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї мають доволі тривалу історію та відомі ще з часів староримського права. У вітчизняному законодавстві ця засада вперше була закріплена у тексті Основного Закону та у подальшому конкретизувалася у положеннях КПК України (1960 року). Із прийняттям чинного Кримінального процесуального кодексу України (2012 року) свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї закріплено у ст.ст.7, 18, як окрему, одну із основоположних засад кримінального провадження, яка впливає з поняття людської гідності та є важливою гарантією прав учасників кримінального провадження.

Відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України за 2014 рік судами першої інстанції ухвалено 77 595 вироків, за 2015 рік – 70 114 вироків, за 2016 рік – 62 702 вироків, за 2017 рік – 64 446 вироків, за 6 місяців 2018 року – 32521 вирок. Вказане свідчить про значну кількість осіб – учасників кримінальної процесуальної діяльності, права та свободи яких необхідно захистити, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Окремі питання, що стосуються правової регламентації засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї відображені у працях таких вчених, як Р. В. Бараннік, В. Г. Гончаренко, В. Я. Горбачевський, М. І. Гошовський, Ю. М. Грошевий, Т. М. Добровольська, Г. Г. Доспулов, А. Я. Дубинський, Н. Я. Калашнікова, В. І. Камінська, Л. Д. Кокорев, М. В. Костицький, Д. П. Котов, В. О. Котюк, Е. Ф. Куцова, О. П. Кучинська, О. М. Ларін, Л. Н. Лобойко, В. Г. Лукашевич, А. О. Ляш, В. Т. Маляренко, В. І. Маринів, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, Т. Н. Москалькова, Я. О. Мотовиловкер, В. Т. Нор, І. Л. Петрухін, М. І. Порубов, Д. О. Савицький, М. А. Селіванов, С. М. Стахівський,

М. С. Строгович, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, Ю. М. Черноус, С. С. Чернявський, В. П. Шибіко та інші.

В умовах реалізації положень КПК України проблематиці забезпечення свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї присвячено окремі дисертаційні роботи: С. М. Стахівський «Показання свідків як джерело доказів у кримінальному процесі» (1997 р.); Р. В. Бараннік «Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України» (2003 р.). Проте у названих наукових працях не повною мірою знайшли своє висвітлення питання обсягу даних, які особа може надати у зв'язку із реалізацією свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї, процесуального статусу особи, яка може скористатись таким правом, реалізації цієї засади до початку досудового розслідування та у кримінальному провадженні на підставі угод.

У зв'язку із зазначеними обставинами виникає необхідність комплексного дослідження свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як засади у кримінальному провадженні, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження та визначило основні його напрями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження узгоджується з Пріоритетними напрямами розвитку науки і техніки на період до 2020 року (Закон України від 9 вересня 2010 р. № 2519-VI), Національною стратегією у сфері прав людини на період до 2020 року (Указ Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015) та Стратегією розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки (Постанова загальних зборів НАПрН України від 3 березня 2016 р.). Дисертаційна робота відповідає Пріоритетним напрямам наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 років (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275) та Основним напрямам наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 роки, схваленим рішенням Вченої ради НАВС від 29 жовтня 2013 р. (протокол № 28). Тему дисертації затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 25 листопада 2014 року (протокол № 22).

Мета і задачі дослідження. *Метою* роботи є дослідження теоретичних положень, законодавства та проблем застосування кримінальних процесуальних норм, які регламентують реалізацію засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у кримінальному провадженні, розроблення пропозицій, направлених на вдосконалення кримінального процесуального законодавства щодо цього питання.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі *задачі*:

- окреслити історичні тенденції становлення та розвитку засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, охарактеризувати сучасний стан наукового дослідження цієї проблеми;

- з'ясувати юридичну природу та розкрити поняття засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї;
- надати характеристику змісту та сфери застосування свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у кримінальному провадженні;
- розкрити особливості використання свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї залежно від процесуального становища особи;
- встановити співвідношення свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї з засадами кримінального провадження;
- обґрунтувати можливість використання засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї до початку кримінального провадження;
- з'ясувати механізм реалізації засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї під час досудового розслідування та судового розгляду;
- висвітлити особливості реалізації засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у кримінальному провадженні на підставі угод;
- внести пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання та практики реалізації засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають між суб'єктами кримінального провадження у зв'язку з реалізацією засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї.

Предмет дослідження – свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як засада у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є *діалектично-матеріалістичний метод* наукового пізнання, а також загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема *історично-правовий* – при висвітленні поглядів учених різних часів щодо проблем дослідження, генезису законодавства та відповідної правозастосовної практики (розділ 1); *порівняльно-правовий* – у процесі аналізу норм законодавства України та інших держав (Англії, США, Франції, Німеччини, Естонії, Білорусі, Словаччини, Литви, Азербайджану, Македонії та Хорватії), а також положень міжнародно-правових документів (підрозділи 1.1, 1.3, 2.3); *формально-юридичний* – під час аналізу порядку правової регламентації та реалізації свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї (розділи 1-3); *формально-логічний метод та метод моделювання* – під час розроблення та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення окремих положень КПК України (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1); *статистичний та соціологічний методи* – при анкетуванні працівників Національної поліції, прокурорів, адвокатів,

суддів, вивченні матеріалів слідчої та судової практики (підрозділи 2.1-2.3,3.1, 3.2).

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнені результати опитування 135 слідчих Національної поліції України м. Києва, Київської та Чернігівської областей, 45 прокурорів м. Києва, Київської, Івано-Франківської та Львівської областей, 40 адвокатів, 60 суддів з Київської, Чернігівської областей та м. Києва за 2016–2017 роки; зведені результати вивчення 110 кримінальних проваджень (2015–2017 рр.); рішення Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України; узагальнена практика та інформаційні листи Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; аналітичні матеріали МВС та Національної поліції України, офіційні дані Державної служби статистики України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є одним із перших в Україні досліджень, у якому на монографічному рівні викладено проблеми реалізації свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у кримінальному провадженні. У дослідженні сформульовано ряд нових положень і висновків, які мають істотне значення для теорії кримінального процесу та юридичної практики. До найбільш суттєвих із них слід віднести такі:

вперше:

- обґрунтовано можливість реалізації засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї до початку кримінального провадження. Вмотивовано, що повідомляючи про кримінальне правопорушення заявник може скористатися правами, що передбачені цією засадою ще до моменту внесення відомостей до ЄРДР про кримінальне правопорушення;

- визначено умови оцінки доказів слідчим суддею, судом із врахуванням використання або можливості використання особою свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, до яких відносяться вимоги закону щодо всебічного, повного, неупередженого дослідження всіх обставин, із дотриманням правил допустимості та належності, з обов'язковим безпосереднім сприйняттям доказів, наданих сторонами кримінального провадження;

- встановлено механізм реалізації засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у кримінальному провадженні на підставі угод. Укладаючи угоду про визнання винуватості прокурор оцінює ступінь і характер сприяння підозрюваного, обвинуваченого проведенню досудового розслідування та судового розгляду (надання відомостей, які безпосередньо пов'язані з викриттям своєї винуватості, співучасників, надання інформації щодо знарядь та засобів кримінального правопорушення тощо). Для суду при затвердженні угоди важливим є факт правильного розуміння обвинуваченим його прав, наслідків укладення та

затвердження угоди, характеру обвинувачення, виду і міри покарання та інших заходів, що будуть застосовані до нього після затвердження угоди, особливо добровільність укладення угоди;

- сформульовано ряд пропозицій щодо внесення змін та доповнень до норм чинного КПК України з питань, що стосуються змісту засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї (ст. 18 КПК України), прав заявника (ст. 60 КПК України), участі спеціаліста у кримінальному провадженні (ст. 71 КПК України), структури документа, як самотійного процесуального джерела (ст. 99 КПК України), процесуального порядку проведення слідчих (розшукових) дій (ст.ст. 225, 241 КПК України), порядку отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України);

удосконалено:

- поняття свободи особи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї під яким слід розуміти гарантовану законодавством України та міжнародними нормативно-правовими актами можливість кожного учасника кримінальної процесуальної діяльності вільно, самотійно вирішувати чи надавати інформацію й інші докази щодо себе, близьких родичів чи членів сім'ї особам та органам, уповноваженим на ведення кримінального провадження;

- положення про недоцільність розмежування термінів «члени сім'ї» та «близькі родичі» у контексті статей 63 Конституції України й 18 КПК України, адже право допитуваної чи опитуваної особи не надавати показань та пояснень поширюється на інформацію що стосується як члена сім'ї, так і близьких родичів, не передбачаючи жодної різниці між цими категоріями;

- класифікацію показань підозрюваного, обвинуваченого (за предметом; способом використання; психологічним ставлення до їх змісту; відповідності показань діянню, що відбулося) та встановлено взаємозв'язок між видами показань вказаних суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності за обсягом свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї;

- обсяг дії свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, який визначається колом суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, на яких поширюється таке право, зокрема: заявник, свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, експерт, спеціаліст та інші суб'єкти кримінального провадження;

- умови, за яких уповноваженими особами мають отримуватися пояснення, показання від учасників кримінального провадження з урахуванням використання або можливості використання свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, а саме: виклик; повідомлення особі про її права та обов'язки; дотримання порядку отримання пояснень чи показань; заборона на застосування заходів фізичного чи психологічного впливу; під час отримання пояснень особа не попереджається про кримінальну чи іншу відповідальність за відмову від дачі пояснення та за повідомлення завідомо неправдивих відомостей; до особи, яка ухиляється від

явки для дачі пояснення, не може бути застосований примусовий привід; не можна зобов'язати особу, яка дає пояснення не розголошувати відомостей третім особам;

- особливості використання засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї такими учасниками кримінального провадження, як експерт та спеціаліст;

дістало подальший розвиток:

- обґрунтування взаємозв'язку свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї з іншими засадами кримінального провадження: забезпеченням права на захист, презумпцією невинуватості та забезпечення доведеності вини, безпосереднього дослідження показань, речей і документів;

- особливості реалізації свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї під час проведення слідчих (розшукових) дій: допиту, одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб, освідування, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту;

- висновок про те, що свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї реалізується під час судового провадження, зокрема підготовчого судового засідання, розгляду кримінального провадження судом першої та апеляційної інстанцій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані і аргументовані у дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції впроваджено й надалі може бути використано у:

- *правозастосовній діяльності* органів судової влади та прокуратури – як рекомендації під час застосування свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у кримінальному провадженні (акти впровадження Апеляційного суду Київської області від 20 листопада 2017 р.; Генеральної прокуратури України від 20 січня 2018 р.);

- *освітньому процесі* – під час підготовки навчально-методичних матеріалів для проведення різних видів занять із таких дисциплін: «Кримінальний процес», «Теорія судових доказів», «Актуальні проблеми застосування кримінального та кримінального процесуального законодавства», а також у ході підвищення кваліфікації працівників Національної поліції, прокуратури, адвокатури, суду (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 04 лютого 2018 р.; Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» від 30 травня 2018 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертації, доповідались та оприлюднені у виступах автора на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки» (м. Київ, 23 січня 2015 р.); «Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи» (м. Дніпропетровськ, 03-04 березня 2015 р.);

«Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 08 липня 2016 р.); «Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні» (м. Харків, 21-22 липня 2017 р.); «Теорія і практика судової експертизи та криміналістики» (м. Київ-Маріуполь 28 лютого 2018 р.); «Державне регулювання суспільних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування» (м. Київ 13-14 липня 2018 р.).

Публікації. Результати дослідження, що сформульовані у дисертації відображено у 11 наукових публікаціях, серед яких чотири статті у наукових юридичних виданнях включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у науковому виданні іншої держави та шість тез у збірниках доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із анотації, вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (250 найменування на 26 сторінках) та 4 додатків на 40 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 269 сторінок, із яких обсяг основного тексту – 194 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкриваються стан наукової розробки проблеми та зв'язок роботи з науковими програмами, планами й темами, визначається мета, задачі, об'єкт і предмет дослідження, методологічна основа, визначено емпіричну базу дослідження, наукову новизну одержаних результатів, її практичне значення, наведено дані про апробацію та публікації результатів дослідження, структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1 «Загальнотеоретичні питання дослідження засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Історія розвитку та дослідження нормативної регламентації засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї»* відображено історичний розвиток засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї із моменту виникнення судочинства, яке відбувається після появи перших ознак державності, до сучасності.

Встановлено, що у сфері регламентації та закріплення прав особи не свідчити проти себе найбільш прогресивними були законодавства Стародавніх Риму та Греції, а також їх наступників. У епоху середньовіччя судочинство мало обвинувальний характер, у зв'язку із чим увесь процес набув інквізиційного характеру, а правові досягнення Античності знівельовалися.

Вперше гарантія від самовикриття була встановлена в кінці XVII ст. у кримінальному судочинстві Англії, а надалі у Сполучених Штатах Америки, де зазнала конституційного закріплення та розвитку. У 1966 році Верховним судом Сполучених Штатів Америки було встановлено «правило Міранди»,

згідно з яким особі, затриманій поліцією за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, перш за все повинно бути роз'яснено, що вона має право не надавати показань взагалі та має право запросити адвоката на допит, і що її показання у випадку добровільної згоди на їх надання, можуть бути використані проти неї на суді як обвинувальні докази.

На теренах України «право на мовчання» вперше було закріплене у першій половині XVIII ст. у положеннях Прав, за якими судиться малоросійський народ. У середині XIX ст. регулювалося Статутом кримінального судочинства 1864 року.

Після набуття Україною незалежності досліджувану засаду було закріплено у ст.63 Основного Закону та лише у 2000 році – у нормах кримінального процесуального закону. Чинний КПК України містить окрему норму (ст.18), яка акумулює увесь попередній законодавчий досвід із цього питання та впроваджує у кримінальне процесуальне законодавство конституційний припис, який по суті закріплює такий правовий інститут, як «імунітет свідка». Приймаючи КПК України законодавець забезпечив нормативну регламентацію засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у відповідності до Конституції України.

Констатовано, що становлення та розвиток засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї на різних історичних етапах відбувалось поступово: від зародження, виникнення та набуття характерних рис до закріплення у законодавчих актах.

У підрозділі 1.2 «Правова природа та поняття засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї» розглянуто правову природу засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї через правовідносини, що виникають між сторонами кримінального провадження під час забезпечення та дотримання прав.

Відображено досліджувану засаду кримінального провадження у філософському, правовому, психологічному та моральному аспекті.

Філософський аспект досліджуваної засади полягає у тому, що вона з точки зору аксіології є соціальною цінністю, яка спрямована на задоволення законних інтересів особи – члена правової держави, отже є цінністю загальнодержавною, адже сама особа та її інтереси є найвищою цінністю у правовій державі.

У процесі дослідження правової природи свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї виокремлено категорії «свобода» і «право» та встановлено, що зміст цих термінів схожий, але не ідентичний за масштабом можливостей, які має особистість у конкретному випадку; історично сформованим емоційним забарвленням слів; наявністю можливостей і механізму їх реалізації у розумінні права та лише відсутністю обмежень у розумінні свободи.

Зроблено висновок, що юридична мета реалізації свободи від самовикриття полягає у тому, що по-перше, визначаються правила допустимості доказів у кримінальному процесі; по-друге, встановлюються правові умови проведення слідчих (розшукових) та судових дій за участі будь-яких учасників кримінального провадження на будь-якій стадії кримінального провадження.

Під час проведення анкетування з'ясовано, що 46 % слідчих, 68 % прокурорів вважають використання учасниками кримінального провадження свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї заважає ефективності досудового розслідування та судового розгляду; 30 % слідчих, 20% прокурорів, 90% суддів, 70% адвокатів – сприяє захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження; 11 % слідчих, 8 % прокурорів, 10 % суддів, 20 % адвокатів – сприяє ефективності досудового розслідування та судового розгляду; 13 % слідчих, 4 % прокурорів, 10 % адвокатів – не впливає жодним чином.

Психологічний аспект цієї засади полягає у вільному волевиявленні допитуваної особи у викритті себе, членів сім'ї чи своїх близьких родичів. Вказане свідчить про заборону застосування до особи – суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності незаконних заходів впливу із метою спонукання до надання посадовим особам, які ведуть кримінальний процес, інкримінуючих показань чи пояснень. Встановлено, що показання особи, яка володіє свободою від самовикриття та правом не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, можуть призвести не тільки до викриття її самої чи близьких родичів та членів сім'ї, а й істотно нашкодити родинним взаємовідносинам, гідності, репутації, соціальному статусу тощо. Відтак, досліджувана засада захищає такі моральні категорії як честь і гідність особи.

Охарактеризовано юридичну конструкцію поняття «засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї», виокремлено та досліджено його структурні елементи, до яких відносяться: наявність існуючих кримінальних процесуальних відносин, суб'єктом яких є особа, що потенційно може скористатися цією засадою; набуття цією особою певного процесуального статусу, щоб мати можливість скористатись наданими їй правами; виклик особи для участі в слідчій чи іншій процесуальній дії; обізнаність особи у наданих їй законом правах.

У підрозділі 1.3 «Порівняльно-правове дослідження засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у законодавстві зарубіжних країн» проведено аналіз та порівняльно-правове дослідження стану, ступеня та форми правової регламентації засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у законодавстві Англії, США, Франції, Німеччини, Естонії, Білорусі, Словаччини, Литви, Азербайджану, Македонії та Хорватії у формі міжнародно-правових актів в галузі прав людини і судочинства, зокрема, у «Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» від 17 грудня 1979 року, «Зводі принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи

ув'язненню у будь-якій формі» від 09 грудня 1988 року, «Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод» від 04 листопада 1950 року, «Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» від 28 листопада 1987 року, «Підсумковому документі Віденської зустрічі держав-учасниць НБСЄ» від 15 січня 1989 року, «Документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ» від 29 червня 1990 року, «Підсумковому документі Будапештського саміту держав-учасниць НБСЄ» від 21 листопада 1990 року, «Американській конвенції про права людини» від 22 листопада 1969 року, «Африканській Хартії прав людини та народів» від 26 червня 1981 року.

Шляхом аналізу практики Європейського суду з прав людини, встановлено, що хоча право на мовчання не виокремлено у ст.6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод, проте немає сумнівів, що право не надавати показання при поліцейському допиті і право не свідчити проти себе є визнаними нормами, що становлять зміст справедливого розгляду згідно з вказаною статтею (справи «Лазаренко проти України», «Нечепорук і Йонкало проти України», «Шабельник проти України», «Яременко проти України», «Функе проти Франції» тощо). Зроблено висновок, що ЄСПЛ досить широко трактує право на мовчання, не обмежуючись лише показаннями отриманими під час допиту, а включає до цього поняття будь-які докази, що можуть у подальшому слугувати підставою для підозри або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення.

Встановлено, що безпосереднє закріплення інституту свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї в конституціях багатьох держав світу та його відображення у нормах процесуального законодавства, як об'єктивного правового положення, має значення для захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, залучених до сфери кримінального процесу, для практичної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду та законотворчого процесу.

Розділ 2 «Зміст засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Предмет, межі та суб'єкти свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї» встановлено, що обсяг дії свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї визначається колом суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, на яких розповсюджується ця засада, а сфера її дії поширюється на всі без винятку стадії кримінального процесу.

Предметом засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї є зміст пояснень, показань, інші відомості щодо особи, яку опитують чи допитують, або ж інформація щодо її близьких родичів та членів сім'ї. Предмет свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї визначається залежно від обсягу

фактичних даних, які можуть добровільно надаватися особою органу досудового розслідування, прокурору чи суду.

Визначено мету, що ставиться особою при використанні свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї до якої відносим захист своїх законних інтересів під час кримінального провадження, якими є наприклад, заінтересованість у притягненні до відповідальності лише у разі доведеності вини без особистого сприяння, захист честі та гідності тощо; прагнення до збереження родинних стосунків, у випадку небажання щоб хтось із близьких родичів чи членів сім'ї був притягнутий до кримінальної відповідальності на основі показань допитуваної особи.

Встановлено, що ця засада поширюється не лише на відмову від надання інформації, що має прямо інкримінуючий характер, а й припускає можливість не повідомляти інформацію, що може у подальшому безпосередньо чи опосередковано бути використана проти інтересів допитуваної особи, та містить право на відмову від надання органу досудового розслідування чи суду інших доказів (документів, речових доказів, знарядь злочину, об'єктів злочинного посягання чи інших предметів, що можуть стати засобом викриття винуватих). Із опитаних респондентів, тільки 79 % слідчих, 64 % прокурорів, 20 % суддів, 30 % адвокатів відповіли, що реалізація засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї поширюється виключно на показання; 3 % слідчих, 4 % прокурорів – на речові докази; 5 % слідчих, 8 % прокурорів, 10 % адвокатів – на документи; 1 % слідчих, 4 % прокурорів – на висновки експертів; 12 % слідчих, 20 % прокурорів, 80 % суддів, 70 % адвокатів – на показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Доведено, що межі свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї безпосередньо залежать від об'єму та повноти отриманих слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом відомостей. При цьому, опитувана чи допитувана особа, маючи можливість у будь-який момент скористатися ст.63 Конституції України, ст.18 КПК України на власний розсуд вирішує який саме обсяг інформації необхідно надати уповноваженим особами.

Зроблено висновок, що суб'єктами свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї є усі учасники кримінального провадження, яких залучають для опитування чи допиту. Зокрема досліджено можливість заявника, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, свідка, експерта, спеціаліста скористатися правом передбачених цією засадою.

Встановлено, що повідомляючи про кримінальне правопорушення заявник ще до початку кримінального провадження користуючись свободою від самовикриття та правом не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї може повідомити лише той обсяг інформації, який, на його думку, у подальшому не зможе стати підставою для підозри чи обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення як для нього так і для його близьких родичів та членів сім'ї. З огляду на це, запропоновано ч. 2 ст. 60 КПК України

доповнити п. 4 та викласти його у такій редакції: «4) відмовитися надавати відомості, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, його близьким родичем та членом сім'ї кримінального правопорушення».

У підрозділі 2.2 «Види показань підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні» проаналізовано та встановлено, що процесуальний статус підозрюваного та обвинуваченого під час доказування має визначатись необхідністю, з одного боку, надати цим особам можливість активно захищатися від підозри та обвинувачення у вчиненні суспільно небезпечного діяння, а з іншого – не зобов'язувати їх спростовувати цієї підозри та обвинувачення.

Проаналізовано види показань підозрюваного, обвинуваченого, а саме: спрямовані на повне або часткове визнання своєї вини; спрямовані на повне або часткове заперечення своєї вини; самообмова; обмова та алібі. Здобувачем встановлено взаємозв'язок між видами показань підозрюваного, обвинуваченого за обсягом свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї.

Зроблено висновок, що надані підозрюваним, обвинуваченим відомості крім фактичних даних можуть також містити думки та припущення, які не мають жодного доказового значення, однак можуть бути підставою для висунення версій про наявність обставин, які спростовують пред'явлене обвинувачення або пом'якшують відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення.

Підтверджено, що показанням підозрюваного та обвинуваченого притаманний ряд відмінностей. Оскільки з приводу підозрюваного у органів досудового розслідування, слідчого судді є лише припущення про його винуватість у вчиненні кримінального правопорушення, показання, надані ним в основному пов'язані з обранням запобіжного заходу, у свою чергу показання обвинуваченого є показаннями особи, якій висунете обвинувачення в обвинувальному акті, тобто сформовано твердження про вчинення ним кримінального правопорушення.

У підрозділі 2.3 «Співвідношення засад свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї й презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини» розкрито взаємозв'язок свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї й презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини.

Зроблено висновок, що презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини й свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї нерозривно пов'язані не лише між собою, але й із правом особи на захист її законних інтересів. У правах підозрюваного, обвинуваченого, у тому числі й у праві відмовитися давати показання, закріплені положення презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, адже вони не зобов'язані надавати відомості, у яких вказуються факти їх невинуватості.

Підтверджено, що пасивна участь підозрюваного, обвинуваченого у процесі доказування, ненадання виправдувальних доказів, відмова від надання інкримінуючих показань, як щодо себе, так і щодо близьких родичів та членів сім'ї, ігнорування деяких питань не може призвести до негативних наслідків у частині визнання їх винуватості, під час ухвалення виду і міри кримінального покарання.

У зв'язку із цим, зроблено висновок, що ненадання підозрюваним, обвинуваченим доказів своєї невинуватості, в силу використання свободи від самовикриття не може розглядатися як доказ його винуватості, є одним із положень, які визначають юридичний зміст засади презумпції невинуватості.

Розділ 3 «Реалізація засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у кримінальному провадженні» містить два підрозділи.

У підрозділі 3.1 «Реалізація засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї в стадії досудового розслідування» встановлено, що можливість скористатися цією засадою у особи виникає під час офіційного інформування викликаної особи про наявність у неї прав та обов'язків під час кримінального провадження, а також їх роз'яснення слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом безпосередньо перед проведенням слідчих (розшукових) дій, для участі у яких особа викликана.

Зроблено висновок, що дія свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї розповсюджується крім допиту на такі слідчі (розшукові) дії, як одночасний допит двох чи більше раніше допитаних осіб, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент та освідування.

Із метою уникнення зловживання учасниками кримінального провадження правом, що передбачено засадою свободи від самовикриття та правом не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї запропоновано ст. 18 КПК України доповнити частиною 4 у такій редакції: *«4. У випадку якщо особа відмовилася повідомляти з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, її близького родича чи члена її сім'ї вона зобов'язана обґрунтувати підстави такої відмови»*.

Встановлено, що скориставшись цією засадою існує можливість уникнути участі у проведенні одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб, пред'явлення для впізнання та слідчого експерименту, оскільки у разі відмови від надання показань будуть відсутні підстави для проведення одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб (суперечності у показаннях, отриманих під час первинного допиту); відмовившись повідомити про знайомство з якоюсь особою чи предметом, про знання їх особливих ознак – від пред'явлення для впізнання; шляхом відмови від надання відомостей про обставини кримінального правопорушення та участі у відтворенні дій, обстановки, обставин певної події – від слідчого експерименту.

Конкретизовано, що до особи, яка відмовляється від участі у проведенні освідування, можуть застосовуватися заходи фізичного впливу з метою одержання в примусовому порядку доказів, які мають значення для правильного вирішення кримінального провадження. При цьому, в кожному конкретному випадку примусове освідування повинно бути належним чином обґрунтованим, мотивованим і визначеним інтересами розслідування. Вказане свідчить про істотне обмеження досліджуваної засади. Однак особа, яка освідується, використовуючи свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї не зобов'язана сприяти проведенню зазначеної слідчої (розшукової) дії, надавати у ході її проведення будь-які показання чи пояснення. Встановлено, що освідування свідків та потерпілих має проводитись лише у добровільному порядку.

У зв'язку із цим, запропоновано ч.3 ст.241 КПК України доповнити третім реченням такого змісту: *«Примусове проведення освідування не поширюється на свідка та потерпілого, крім випадків, якщо воно є єдиним можливим засобом для отримання необхідних доказів у провадженні та без його результатів неможливо прийняти процесуальне рішення».*

З'ясовано, що серйозною проблемою при проведенні отримання зразків для експертизи є те, що законом не визначено категорій осіб, у яких можуть бути отримані зразки для експертного дослідження. Встановлено, що отримання зразків для експертизи у свідків та потерпілих має проводитись лише у добровільному порядку. Одержання у вказаних суб'єктів вільних та умовно-вільних зразків може проводитись примусово під час обшуку, тимчасового доступу до речей або документів, але лише за вмотивованою ухвалою слідчого судді.

Запропоновано зміни до ч.1 ст.245 КПК України, зміст якої необхідно викласти у наступній редакції: *«У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею у підозрюваного, обвинуваченого, а у разі добровільної згоди у потерпілого, свідка».*

У підрозділі 3.2 *«Реалізація засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї в судових стадіях»* встановлено, що свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї реалізується на стадії підготовчого провадження не так широко, як під час судового розгляду, проте вона зумовлює обов'язок осіб, які ведуть процес на цій стадії перевірити достатність фактичних і юридичних підстав для прийняття судових рішень, передбачених ч. 3 ст. 314 КПК України, вирішити питання, пов'язані із підготовкою кримінального провадження до судового розгляду, гарантуючи при цьому права особи, передбачені національним та міжнародним законодавством.

Встановлено, що підставою реалізації особою свого права не свідчити проти себе, близьких родичів та членів сім'ї в стадії судового розгляду є саме ознайомлення особи з її правами, уточнення головуючим, чи вона розуміє їх

зміст. Адже запитання щодо визнання себе винним повинно задаватися особі, коли вона цілком усвідомлює, що має право не свідчити проти себе, членів сім'ї та близьких родичів. Безумовно, такі свідчення будуть доказами у кримінальному провадженні.

Досліджено юридичну природу та основні елементи засади безпосередності дослідження показань, речей і документів. Зроблено висновок, що у процесі безпосереднього дослідження судом доказів створюються можливості для обвинуваченого спростувати чи пом'якшити обвинувачення, надати, змінити свої показання, якщо вони були надані на стадії досудового розслідування під дією психологічного чи фізичного впливу, використати своє право на мовчання, поставити запитання особі, яка проти нього свідчить, звернути увагу суддів на слабкі сторони окремих доказів із погляду поставлених до них вимог і цим сприяти прийняттю законного, обґрунтованого та вмотивованого рішення у справі.

Із числа респондентів 32 % прокурорів, 30 % адвокатів відповіли, що суд не в праві оголосити показання свідка, який надавши показання стосовно себе, близьких родичів та членів сім'ї під час досудового розслідування, відмовився надавати подібні показання під час судового розгляду, адже це порушить свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 48 % прокурорів, 90 % суддів, 50 % адвокатів – це порушить засаду безпосередності дослідження доказів; 20 % прокурорів, 30 % суддів, 20 % адвокатів – має право у виключних випадках. У зв'язку із цим запропоновано доповнити ч. 5 ст. 225 КПК України та викласти у такій редакції: *«З метою перевірки правдивості показань свідка, потерпілого та з'ясування розбіжностей з показаннями, наданими в порядку, передбаченому цією статтею, а також за наявності обставин, що унеможливають допит свідка, потерпілого у суді, вони можуть бути оголошені при його допиті під час судового розгляду».*

Обґрунтовано, що у разі відмови від давання показань суд позбавлений можливості отримати інформацію про події кримінального провадження шляхом особистого, безпосереднього сприйняття показань учасників судового засідання. Зроблено висновок, що свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у цьому випадку може бути виключенням із засади безпосередності дослідження показань, речей і документів.

Гарантії захисту та забезпечення інтересів обвинуваченого в разі співробітництва із стороною обвинувачення мають міститися окремо в кожній угоді про визнання винуватості. Обґрунтовано, що до даних гарантій, необхідно віднести введення заборон на: ініціювання прокурором зміни обвинувачення або кваліфікації дій обвинуваченого у бік погіршення (порівняно з зазначеними в угоді); використання стороною обвинувачення інформації, документів, які надано/складено обвинуваченим або його захисником як обвинувальні докази, якщо угода про визнання винуватості втратила юридичну силу; повернення прокурором справи або матеріалів, які

виділені зі справи, слідчому для проведення додаткової перевірки, зміни обсягу обвинувачення або кваліфікації дій обвинуваченого, а також перескладання обвинувального акта. Доведено, що недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання й твердження, зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації на основі проведеного узагальнення і систематизації наукових уявлень про засаду свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї сформульовано наукові положення та рекомендації, що відповідають вимогам наукової новизни, мають значення для науки й практики, зокрема:

1. Засада свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї має тривалу історію. Першими правовими нормами, які закріплювали інститут імунітету свідків та забезпечення особі у кримінальному процесі свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї були законодавства Стародавніх Риму та Греції. У різні історичні періоди досліджувана засада змінювалась в залежності від історичної форми кримінального процесу. Це дало змогу обґрунтувати зародження, запровадження, розвиток та удосконалення цієї засади як у національному законодавстві так і у європейських країнах.

2. Обґрунтовано, що юридичний зміст свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї розкривається через відповідні норми КПК України, якими врегульовано питання застосування досліджуваної засади посадовими особами, які ведуть процес та її використання іншими учасниками процесу. Наголошено, що в змісті свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї головними умовами є наявність існуючих кримінальних процесуальних відносин, суб'єктом яких є особа, що потенційно може скористатися досліджуваною засадою; набуття цією особою певного процесуального статусу, щоб мати можливість скористатись наданими їй правами; виклик особи для участі в слідчій чи іншій процесуальній дії; обізнаність особи у наданих їй законом правах.

3. Встановлено, що виокремлювати терміни «члени сім'ї» та «близькі родичі» є не доцільним адже право допитуваної чи опитуваної особи не надавати показань та пояснень поширюється на інформацію як щодо членів сім'ї, так і щодо близьких родичів, не передбачаючи жодної різниці між цими категоріями.

4. Зроблено висновок, що суб'єктами свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї є усі учасники кримінального провадження, яких залучають для опитування чи допиту. КПК України передбачає учасника кримінального провадження – заявника та припускає можливість використання останнім досліджуваної засади під час

повідомлення про кримінальне правопорушення, тобто до початку кримінального провадження.

Із метою відібрання пояснень до уповноважених органів може бути викликана будь-яка особа, яка володіє інформацією стосовно події, що розглядається, незважаючи на її можливий процесуальний статус. Порядок відібрання пояснень, на відміну від показань, чинним КПК України не врегульований, що негативно впливає на результати доказової діяльності, призводить до перекручування інформації у подальшому під час допитів та порушення прав та свобод у цілому. Відтак, заявник, ще до початку кримінального провадження може скористатися свободою від самовикриття та правом не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, якщо його показання чи іншого роду докази можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення.

5. Встановлено, що потерпілий може відмовитися надавати пояснення та показання, але у разі згоди зобов'язаний надавати правдиву інформацію. Свідок, може відмовитися давати відповіді на запитання, якщо усвідомлює, що інформація яку від нього вимагають містить дані про вчинення ним, його близьким родичем або членом сім'ї діяння, за яке передбачено юридичну відповідальність та не бажає розголошувати таку інформацію. Отже, обсяг даних, які він може відмовитися повідомляти є набагато меншим і обмежується лише інформацією щодо себе, близьких родичів та членів сім'ї.

6. Встановлено, що експерту та спеціалісту можуть бути поставлені запитання, що стосуються їх особисто, відповіді на які можуть привести до викриття допитуваного чи опитуваного у скоєнні діяння, за яке встановлена, кримінальна відповідальність. Це саме той випадок, коли у зазначених суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності з'являється можливість скористатись досліджуваною засадою. Однак, враховуючи те, що згідно з ч.2 ст. 84 КПК України пояснення не є процесуальним джерелом доказів, відомості надані спеціалістом не матимуть жодного доказового значення. У зв'язку із цим, запропоновано доповнити ч.3 ст.71 КПК України та викласти у такій редакції: «Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його *допомоги, пояснень і показань*».

7. Досліджено класифікацію показань підозрюваного та обвинуваченого. Встановлено взаємозв'язок між видами показань вказаних суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності та обсягом свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї. Встановлено, що процесуальний статус підозрюваного та обвинуваченого під час доказування має визначатись необхідністю, з одного боку, дати цим особам можливість активно протистояти підозрі та обвинуваченню у вчиненні суспільно небезпечного діяння, а з іншого – не зобов'язувати їх спростовувати даної підозри та обвинувачення.

Обґрунтовано, що до предмету показань підозрюваного, обвинуваченого входять відомості про підстави затримання чи обрання іншого запобіжного

заходу – для підозрюваного, щодо інкримінованого кримінального правопорушення – для обвинуваченого, а також будь-які дані, що мають значення при встановленні обставин реальної дійсності у кримінальному провадженні.

8. Зроблено висновок, що презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини й свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї нерозривно пов'язані між собою. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини покликана насамперед захистити обвинуваченого від обвинувального вироку, якщо тільки останній не буде законно ухвалений. Захистити свої права та законні інтереси особа може скориставшись правом надавати пояснення, показання та відомості щодо себе, близьких родичів та членів сім'ї або ж відмовитися.

9. Встановлено, що свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї поширюється на кримінальні провадження на підставі угод. Визначено, що укладаючи угоду про визнання винуватості прокурором належним чином має оцінюватися ступінь і характер сприяння підозрюваного, обвинуваченого проведенню досудового розслідування та судового розгляду: надання відомостей, які безпосередньо пов'язані з викриттям своєї винуватості, співучасників, надання інформації щодо знарядь та засобів кримінального правопорушення тощо.

Обґрунтовано, що для суду при затвердженні угоди важливим є факт правильного розуміння обвинуваченим його прав, наслідків укладення та затвердження угоди, характеру обвинувачення, виду і міри покарання та інших заходів, що будуть застосовані до нього після затвердження угоди. При цьому, важливою є добровільність укладення угоди, тобто відсутність примусу щодо обвинуваченого, його вільне волевиявлення, оскільки використання у кримінальному процесі заходів, що ведуть до насильства, має своїм правовим наслідком втрату доказами, отриманими з таким чином, юридичної сили.

Встановлено, що для забезпечення права на захист, презумпції невинуватості та свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї обвинуваченому окремо у змісті кожної угоди необхідно зазначати гарантії захисту та забезпечення інтересів обвинуваченого в разі відмови в затвердженні угоди.

10. Встановлено відмінності безпосереднього дослідження доказів у суді першої та апеляційної інстанції. Зокрема, повноваження суду апеляційної інстанції стосовно дослідження доказів обмежуються переглядом кримінального провадження в межах вимог апеляційної скарги з урахуванням змісту ч.2 ст.404 КПК України. При цьому, суд апеляційної інстанції може дослідити докази, які не досліджувались судом першої інстанції, за умови наявності відповідного клопотання учасників кримінального провадження, відомостей про те, що учасники судового провадження заявляли клопотання про дослідження цих доказів під час розгляду в суді першої інстанції або, що такі докази стали відомі після ухвалення оскаржуваного судового рішення. Натомість, якщо учасники судового провадження не подали клопотання про

дослідження доказів, у суду апеляційної інстанції не виникає обов'язку повторно досліджувати обставини, встановлені під час кримінального провадження, і суд не має права досліджувати нові докази за власною ініціативою. У такому випадку апеляційний суд повинен переглядати кримінальне провадження в межах апеляційної скарги враховуючи докази, наявні у матеріалах кримінального провадження.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Хижна О.Р. Історичний розвиток та порівняльно-правове дослідження засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у законодавстві зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 20. Т. 2. С.169–172.

2. Хижна О.Р. Показання підозрюваного, обвинуваченого як джерела доказів у кримінальному процесі. *Науковий журнал Право і суспільство*. 2015. №4, ч. 3. С.207–213.

3. Хижна О.Р. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Науковий журнал Право і суспільство*. 2015. №6, ч. 2. С.207–213.

4. Хижна О. Р. Суб'єкти свободи від самовикриття й права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 2. С.162–166.

5. Хижна О.Р. Принцип свободы от саморазоблачения и право не свидетельствовать против близких родственников и членов семьи в уголовном процессе Украины. *VISERGRAD JOURNAL ON HUMAN RIGHTS*. 2016. 2/2. С. 166–171.

6. Хижна О.Р. Історія розвитку засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю кафедри криміналістики та судової медицини НАВС.(м. Київ, 23 січ.2015 р.)*. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 344–346.

7. Хижна О.Р. Співвідношення засад свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї й презумпції невинуватості. *Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Дніпропетровськ, 3-4 берез. 2015 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2015. С. 130–131.

8. Хижна О.Р. Предмет свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (м. Київ, 8 лип. 2016 р.). Київ: Нац. Акад. внутр. справ, 2016. С.174–176.

9. Хижна О.Р. Здійснення свободи від самовикриття та права на свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї на стадії підготовчого судового

засідання. *Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21–22 липня 2017 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2017. С.81–86.

10. Хижна О.Р. Співвідношення засади безпосередності дослідження доказів та свободи від самовикриття і права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї на стадії судового розгляду: *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали Всеукраїнської конференції з нагоди 85-річчя доктора юридичних наук, професора Н.І. Клименко (м. Київ, 27 лютого 2018 р.). Київ-Маріуполь: 2018. С.373–374.

11. Хижна О.Р. Реалізація засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї під час проведення допиту: *Державне регулювання суспільних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ 13–14 липня 2018 р.). Київ, 2018. С.83–85.

АНОТАЦІЯ

Хижна О. Р. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як засада у кримінальному провадженні.
– *Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї. Відображено історичний розвиток засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї із моменту виникнення судочинства, яке відбувається після появи перших ознак державності, до сучасності.

Розглянуто правову природу засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї через правовідносини, що виникають між сторонами кримінального провадження під час забезпечення та дотримання прав. Проведено аналіз та порівняльно-правове дослідження стану, ступеня та форми правової регламентації засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у законодавстві Англії, США, Франції, Німеччини, Естонії, Білорусі, Словаччини, Литви, Азербайджану, Македонії та Хорватії у формі міжнародно-правових актів в галузі прав людини і судочинства.

Встановлено, що обсяг дії свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї визначається колом суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, на яких розповсюджується досліджувана засада, а сфера її дії поширюється на всі без винятку стадії кримінального процесу.

Виокремлено та досліджено структурні елементи змісту засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, до яких відносяться: наявність існуючих кримінальних процесуальних відносин, суб'єктом яких є особа, що потенційно може скористатися досліджуваною засадою; набуття цією особою певного процесуального статусу, щоб мати можливість скористатись наданими їй правами; виклик особи для участі в слідчій чи іншій процесуальній дії; обізнаність особи у наданих їй законом правах.

Розкрито особливості реалізації свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї під час проведення слідчих (розшукових) дій у ході досудового розслідування, а саме: допиту, одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту.

Відображено особливості реалізації свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї під час судового провадження, зокрема підготовчого судового засідання, кримінального провадження на підставі угод, розгляду кримінального провадження судом першої та апеляційної інстанцій.

Ключові слова: засади кримінального провадження, свобода від самовикриття, право не свідчити, близькі родичі, члени сім'ї, допит, пояснення, показання.

АННОТАЦІЯ

Хижна О. Р. Свобода от саморазоблачения и право не свидетельствовать против близких родственников и членов семьи, как принцип уголовного производства. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук (доктора философии) по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2018.

Диссертация посвящена исследованию принципа свободы от саморазоблачения и права не свидетельствовать против близких родственников и членов семьи. Отражено историческое развитие принципа свободы от саморазоблачения и права не свидетельствовать против близких родственников и членов семьи с момента возникновения судопроизводства, которое произошло после появления первых признаков государственности и продлилось до современности.

Рассмотрено правовую природу принципа свободы от саморазоблачения и право не свидетельствовать против близких родственников и членов семьи через правоотношения, возникающие между сторонами уголовного производства при обеспечении и соблюдении прав. Проведен анализ и сравнительно-правовое исследование состояния, степени и формы правовой регламентации принципа свободы от саморазоблачения и право не

свидетельствовать против близких родственников и членов семьи в законодательстве Англии, США, Франции, Германии, Эстонии, Беларуси, Словакии, Литвы, Азербайджана, Македонии и Хорватии, международно-правовых актов в области обеспечения прав человека, а также в уголовном судопроизводстве.

Установлено, что объем действия свободы от саморазоблачения и права не свидетельствовать против близких родственников и членов семьи определяется субъектами уголовной процессуальной деятельности, на которых распространяется исследуемый принцип, а также раскрыто, что сфера ее действия распространяется на все без исключения стадии уголовного процесса.

Выделены и исследованы структурные элементы принципа свободы от саморазоблачения и права не свидетельствовать против близких родственников и членов семьи, к которым относятся: наличие существующих уголовных процессуальных отношений, субъектом которых является лицо, которое потенциально может воспользоваться исследуемым принципом; приобретения этим лицом определенного процессуального статуса, чтобы иметь возможность воспользоваться предоставленными ей правами; привлечение лица для участия в следственном или ином процессуальном действии; владение информацией лицом в предоставленных ему законом правах.

Раскрыты особенности реализации свободы от саморазоблачения и права не свидетельствовать против близких родственников и членов семьи во время проведения следственных (розыскных) действий в ходе досудебного расследования, а именно: допроса, одновременного допроса двух или более ранее допрошенных лиц, предъявления для опознания, следственного эксперимента.

Отражены особенности реализации свободы от саморазоблачения и права не свидетельствовать против близких родственников и членов семьи во время судебного разбирательства, в том числе подготовительного судебного заседания, уголовного производства на основании соглашений, рассмотрения уголовного производства судом первой и апелляционной инстанций.

Ключевые слова: принципы уголовного производства, свобода от саморазоблачения, право не свидетельствовать, близкие родственники, члены семьи, допрос, объяснения, показания.

SUMMARY

Khyzhna O. R. Freedom from self-disclosure and the right not to testify against closer relatives and family members as a principle of criminal proceedings. – *Manuscript.*

Dissertation for obtaining a scientific degree of a candidate of legal sciences (doctor of philosophy) in specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operative-search activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2018.

The dissertation is devoted to the study of the basis of freedom from self-disclosure and the right not to testify against close relatives and family members. The state of scientific researches, the current level of legal regulation, ensuring and realization of this basis of criminal production are disclosed. The evolution of the development and formation of freedom from self-disclosure and the right not to testify against close relatives and family members on the territory of Ukraine and in the legislation of foreign countries is researched.

The structural elements of the content of the basis of freedom from self-disclosure and the right not to testify against close relatives and family members, which include: the existence of existing criminal procedural relations the subject of which is a person, can potentially use the investigated basis; the acquisition by that person of a certain procedural status in order to be able to avail himself of the rights granted to him; the challenge of a person to participate in an investigative or other procedural act; The work of a person in the rights granted him by law.

The features of realization of freedom from self-disclosure and the right not to testify against close relatives and family members during investigation (investigation) actions during the pre-trial investigation, namely: interrogation, presentations for identification, investigative experiment, simultaneous interrogation of two and more interrogated persons, selection of samples for expert research.

Features of realization of freedom from self-disclosure and the right not to testify against close relatives and family members during the trial, including preparatory court sessions, criminal proceedings on the basis of agreements, consideration of criminal proceedings by the court of the first and appellate instances.

Key words: basis of the criminal process, freedom from self-disclosure, the right not to testify, close relative, family member, interrogation, testimony, explanation.